

du- of functiegroep gestructureerd te zijn. De gegevens over gezondheid, veiligheid en maatschappelijke situatie rond de factor arbeid dienen allereerst geaggregeerd en daarnaast per organisatie-onderdeel gestructureerd te zijn. Alleen aldus verzamelde gegevens in een arbo-informatiesysteem maken het de arbodienst mogelijk zijn beleidsadviesing zinvol te vervullen.

Beheer

Het beheer van de arbo-informatie en het arbo-informatiesysteem moet bij voorkeur bij de arbodienst zelf liggen. Een arbodienst kan de eerder genoemde taakstellingen als advisering van het bestuur, afstemming met de R&O-diensten, begeleiding van het lijnmanagement, rapportage en controle en de individuele begeleiding, alleen waarmaken als hij zelf kan instaan voor de integriteit en de kwaliteit van de gegevens. Andere redenen om het beheer bij de arbodienst te leggen zijn: een belangrijk gedeelte van de voeding van het systeem kan alleen door de arbodienst zelve uit organisatie-screening, werkplekonderzoek en individuele begeleiding van de arbodienst komen; de voeding, het beheer en de interpretatie vraagt de expertise van de arbodienst; het beheer en de interpretatie van de arbogegevens vraagt de onafhankelijkheid van de arbodeskundigen.

De auteur

Drs Paul M. Sturkenboom is directeur van Sturkenboom & Partners Interimmanagement BV en is momenteel voorzitter a.i. van de directie van het Academisch Ziekenhuis Nijmegen.

Noten

1. Voor de uitgangspunten van het holistische denkmodel A. Angyal: 'A logic of systems', in *Systems Thinking*, edited by F.E. Emery, Harmondsworth, 1972, p. 17-30.
2. In veel organisaties bestaat er (nog) geen arbodienst. Veelal is er een eigenstandige bedrijfs-geneeskundige dienst, is het bedrijfsmaatschappelijk werk onderdeel van de personeelsdienst en is veiligheids- en milieudeskundigheid ondergebracht in de technische of facilitaire dienst. Invulling van de hierboven beschreven taken van de arbodeskundigen kan ook vanuit zo'n organisatorische inbedding. Dat vraagt veel meer afstemming dan wanneer die taken en functies in een afzonderlijke arbodienst zijn ondergebracht.

De toekomst van arbeid, gezondheid en welzijn

In Nederland meer dan ooit sprake van elite-beroepsbevolking

P.G.W. Smulders, A. Bloemhoff, e.a.

Door de 'uitstoot' van minder sterken en gezonden richting wao en ww is in Nederland letterlijk sprake van een 'geselecteerd gezelschap van werkenden', of van een 'elite-beroepsbevolking'. Een dergelijke beroepsbevolking drukt haar stempel op de toekomst van de arbeid en daarmee samenhangend de gezondheid en het welzijn. Een verkenning door het ('arbeids')verleden, met als vraag waar de geschiedenis in de komende decennia toe zal leiden.

Deze zomer zijn de resultaten van de scenariostudie 'Arbeid, gezondheid en welzijn in de toekomst' gepresenteerd tijdens een gelijknamige symposium in Den Haag. Dit onderzoek is in opdracht van de Stuurgroep Toekomstscenario's Gezondheidszorg (STG) uitgevoerd door het NIPG/TNO in samenwerking met een zogenaamde begeleidingscommissie (zie Smulders en Bloemhoff, 1991). In dit artikel passeren de resultaten met betrekking tot het heden en recente verleden rond arbeid, gezondheid en welzijn de revue. Het tweede, later te plaatsen, artikel zal ingaan op de mogelijke toekomstige ontwikkelingen naar de inschatting van een grote groep deskundigen en volgens diverse berekeningen.

Veel van onze gedachten over de toekomst worden bepaald door de waan van de dag. De Engelse dichter en politicus Lord Byron waarschuwde al meer dan anderhalve eeuw geleden met de uitspraak dat 'de beste profetie voor de toekomst, het verleden is'. Bij de uitvoering van de toekomstscenariostudie is deze aanmaning ter harte genomen. Voordat de toekomst van arbeid, gezondheid en welzijn werd verkend, is daarom eerst een uitgebreid overzicht gemaakt van de situatie in het heden en recente verleden. Hierbij stond de vraag centraal welke specifieke ontwikkelingen zich de laatste 10 tot 20 jaar voorgedaan hebben op het gebied van de kwaliteit van de arbeid en welke de effecten zijn geweest op de gezondheid van de werkenden. Nog even voor de duidelijkheid: het

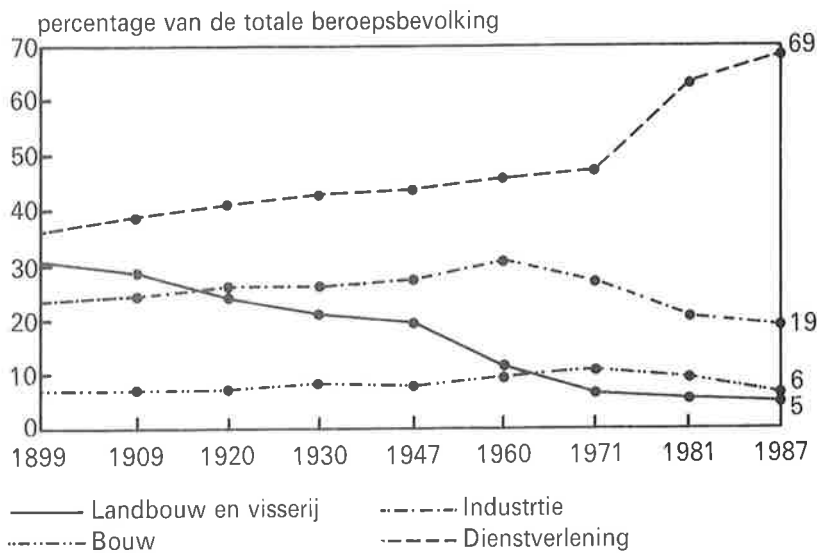
onderzoek betrof de arbeid van de officieel (dus betaald) werkende bevolking. Onbetaald werkenden vielen buiten de onderzoeksopdracht van de STG en van het Ministerie van szw als mede-subsidiënt. Ook de positie van de werklozen en arbeidsongeschikten viel buiten de opdracht.

Veranderingen in arbeid en bedrijf

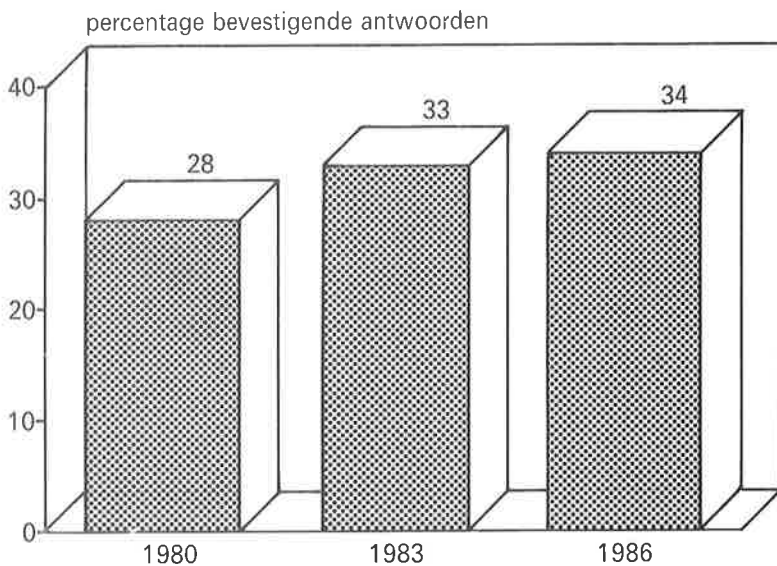
Het is zinvol eerst een aantal 'macro-ontwikkelingen' te schetsen, die van belang zijn (geweest) voor arbeid, gezondheid en welzijn in Nederland. In deze eeuw zijn namelijk een aantal opvallende veranderingen waar te nemen in de wereld van arbeid en bedrijf.

In figuur 1 zien we dat de bedrijfstak dienstverlening van 1899 tot heden in omvang is toegenomen van zo'n 40 procent van de beroepsbevolking tot een kleine 70 procent; 7 op de 10 mensen werken thans in de dienstensector. Ook zien we dat de werkgelegenheid in de landbouw en visserij sinds de eeuwwisseling haast is weggevaagd; een daling van circa 30 procent tot zo'n 5 procent. Het zal duidelijk zijn dat deze ontwikkelingen consequenties moeten hebben (gehad) voor de kwaliteit van de arbeid en de lichamelijke en geestelijke gezondheid van de Nederlandse beroepsbevolking van 90 jaar geleden en van thans.

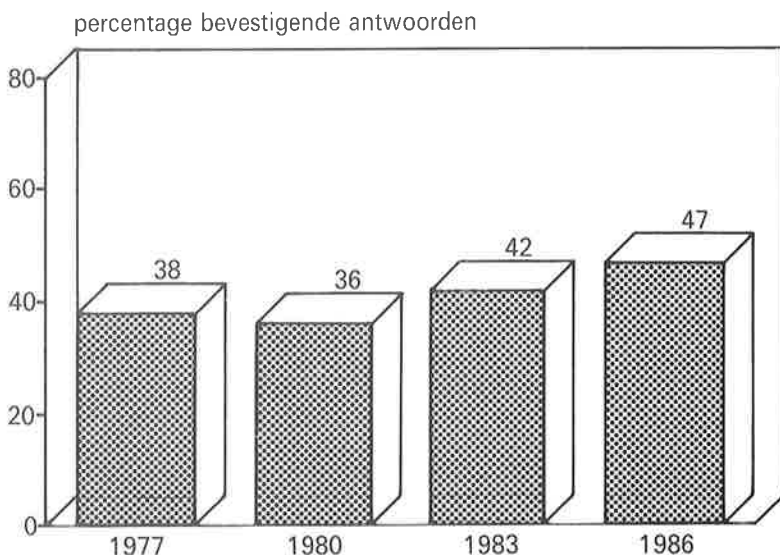
In het zeer leerzame boekwerkje van het CBS met als titel 'Negentig jaren statistiek in tijdreeksen' zijn ook nog een paar andere elementaire gegevens gevonden, bijvoorbeeld over het aantal uren dat volwassen werknemers in de industrie rond de eeuwwisseling werkten en het aantal vakantiedagen dat men toen had. De ►

Figuur 1: Ontwikkelingen beroepsbevolking in Nederland 1899-1987 (CBS)

Figuur 2: Werk dat niet aansluit bij opleiding en/of ervaring, 1980-1986 (CBS)

Figuur 3: In een hoog tempo werken, 1977-1986 (CBS)

wekelijkse arbeidsduur van 1910 tot heden is teruggelopen van 60 uur tot 40 uur per week, het aantal vakantie- en overige vrije dagen is in dezelfde tijd opgelopen van 8 tot 44 dagen per jaar, een vervijfvoudiging. De onontkoombare conclusie lijkt zich hier op te dringen, dat de huidige Nederlandse werknemer een stuk minder lichamelijk belast wordt en meer herstel gegund wordt dan die van 80 à 90 jaar geleden.

Het is goed te realiseren – als we in de tijd terugkijken naar ontwikkelingen in de arbeid- dat er (minstens) drie belangrijke ‘aanjaag-motoren’ zijn geweest, die deze sterk mede hebben bepaald. Dit zijn de economische, technologische en demografische veranderingen in de Nederlandse beroepsbevolking.

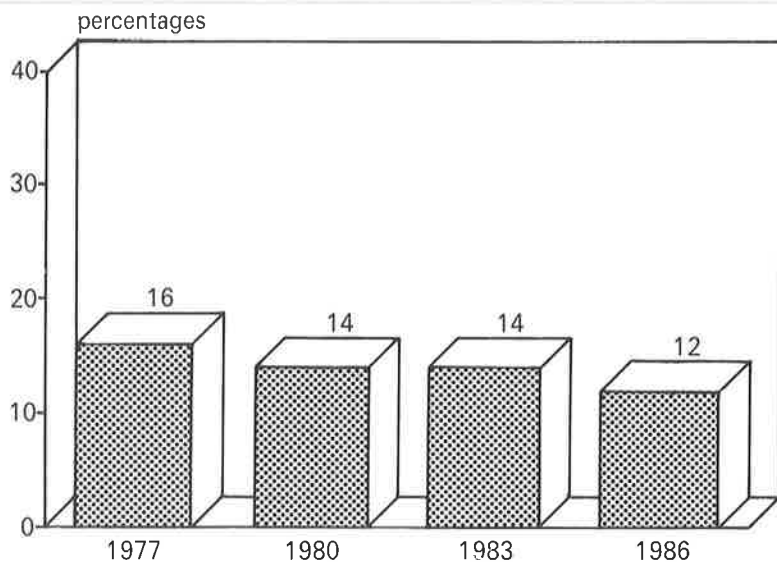
Veel van wat er de laatste 10 à 20 jaar is gebeurd in het bedrijfsleven, heeft uiteraard te maken met economische ontwikkelingen, want financiële armsglag van bedrijven en instellingen is niet alleen een voorwaarde voor investeringen in mensen en machines, maar ook een voorwaarde voor investeringen in goede arbeids-situaties. De technologische ontwikkelingen hebben behalve op de kwantiteit van de arbeid (werkgelegenheid), ook grote invloed gehad op de kwaliteit van de arbeid in bedrijven en kantoren.

Bij de demografische ontwikkelingen in de beroepsbevolking zijn de trefwoorden feminisering (meer vrouwen), ontgroening (minder jongeren), vergrijzing (niet in het verleden, maar wel in de komende 20 jaar) en ten slotte educatie (hogere opleidingen).

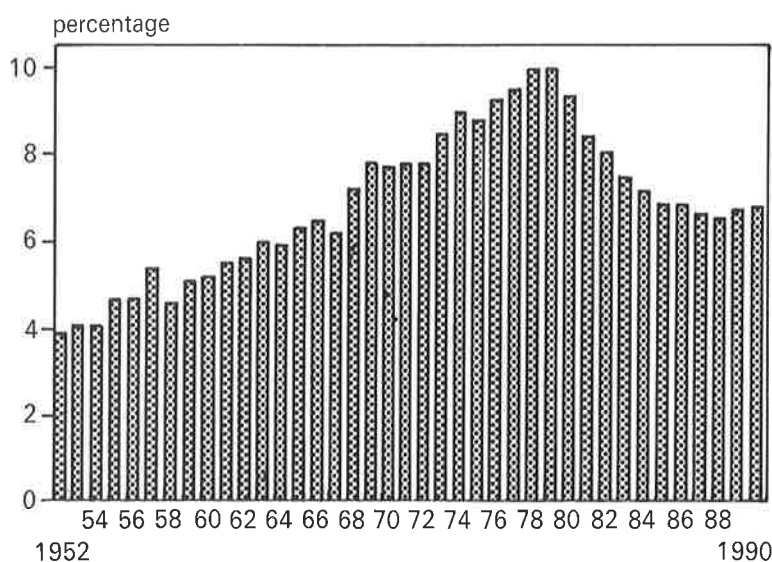
Traditiegetrouw hebben in Nederland altijd weinig vrouwen aan het betaalde arbeidsproces deelgenomen, maar dat is aan het veranderen. Het percentage vrouwen in de beroepsbevolking lag rond de eeuwwisseling op 23 procent, is thans zo'n 36 procent en zal, volgens het Centraal Planbureau, over 20 jaar op 41 procent liggen. Bedrijven en kantoren zullen dus meer en meer mee rekening moeten gaan houden dat de vraag naar lichter werk, met flexibele werkuren, kinderopvang, etc. steeds sterker zal worden.

Een tweede belangrijke demografische ontwikkeling voor het bedrijfsleven, betreft de verandering van de leeftijdsopbouw van de Nederlandse beroepsbevolking. Want ouderen stellen andere, vaak uitgesprokener eisen aan hun arbeidscondities dan jongeren.

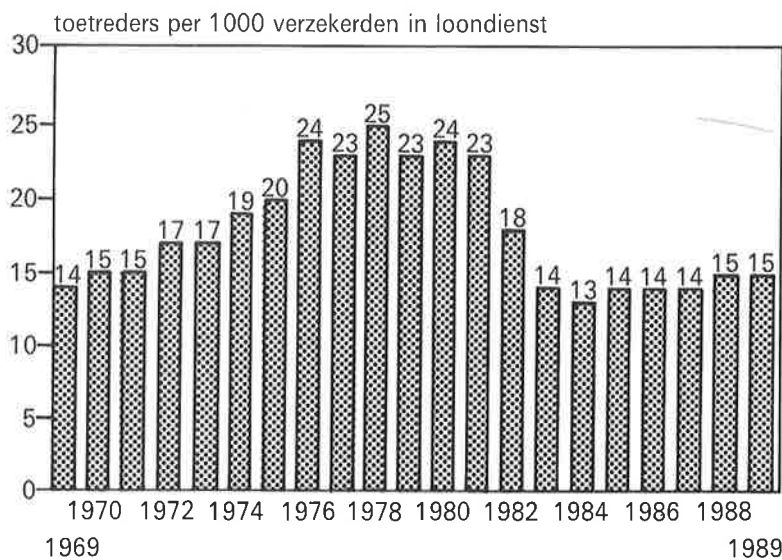
Het aandeel van werknemers jonger dan 25 jaar in de beroepsbevolking is sinds het begin van deze eeuw, door

Figuur 4: Zich niet gezond voelen (werkenden), 1977-1986 (CBS)

Figuur 5: Het ziekteverzuimpercentage in Nederland, 1952-1990 (voornamelijk in de industrie (NIPG/TNO))

Figuur 6: Aantal WAO-toetreders per jaar per 1000 verzekerden, 1969-1989

het steeds langer volgen van schoolopleidingen, met enige regelmaat afgenomen en wel van 34 procent tot aan de huidige 20 procent. Het Centraal Planbureau verwacht dat dit percentage jongeren de komende 20 jaar nog verder zal afnemen tot aan 13 procent in 2010.

In tegenstelling tot wat velen denken zal het percentage van 50-plussers in de beroepsbevolking in de komende 20 jaar niet meer verder afnemen, zoals dat de afgelopen 30 jaar het geval was, maar weer toenemen. Per saldo betekent dit dat de 40 tot 50 jarigen een steeds overheersender rol zullen gaan spelen in het bedrijfsleven. Bovendien is bekend, dat de opleiding van de beroepsbevolking, vooral in de jaren 70 en 80, steeds maar verbeterd is. Volgens onderwijsdeskundigen zijn dat zeer substantiële opleidingsverbeteringen geweest. Wat kan hieruit geconcludeerd worden? De huidige beroepsbevolking is gemiddeld ouder en wijzer dan eerdere generaties en stelt meer eisen aan werk, werkomstandigheden, gezondheid en welzijn. Meer dan ooit is er dus sprake van een 'elite-beroepsbevolking'.

Ontwikkelingen

Hoe heeft de kwaliteit van de arbeid zich sinds het begin van de jaren zeventig ontwikkeld?

Het onderzoek is veelal gebaseerd op materiaal van het CBS, dat de periode 1974-1986 beslaat. Goed bruikbare recentere gegevens bleken helaas niet beschikbaar. Een aantal pregnante ontwikkelingen zullen nu de revue passeren. Eerst een voorbeeld van een positieve ontwikkeling.

Vanaf 1974 is, om de drie jaar, aan een representatieve steekproef van circa 2000 Nederlandse werkenden van 18 tot 65 jaar oud, gevraagd of men al dan niet in een lawaaierige omgeving werkt. In 1974 was dit percentage 26 procent en in het laatste jaar waar gegevens over beschikbaar zijn (1986), was dit percentage (statistisch significant) teruggelopen tot 22 procent. Deze meningen van werknemers worden overigens bevestigd door lawaai-deskundigen, die in dezelfde periode metingen deden in het bedrijfsleven en ook gunstige veranderingen hebben waargenomen. Blijkbaar heeft lawaai-bestrijding en ontwikkeling en aanschaf van geluidsarme machines gunstige resultaten opgeleverd.

Verdere gunstige ontwikkelingen waren: het gevaarlijk werk verminderde, trillingen en schokken in werksituaties namen, evenals vuil werk en werken in stank, af. Voorts zijn er een aantal aanwijzingen dat de ar- ▶

beidsverhoudingen in Nederland de laatste twee decennia verbeterd zijn; men denke hierbij aan zaken als inspraak, delegatie van verantwoordelijkheden en democratische verhoudingen.

Nu twee opvallend ongunstige ontwikkelingen in werk en werkomstandigheden.

Zoals gezegd zijn de opleidingsniveaus in Nederland de laatste twintig jaar spectaculair gestegen. Dat heeft zijn sporen zeker achtergelaten! In figuur 2 is te zien dat in 1986 méér werkenden van mening waren, dat hun werk niet aansloot bij hun opleiding en ervaring, dan dat in 1980 het geval was. De stijging liep van 28 naar 34 procent.

Misschien wel de meest saillante bevinding over de afgelopen periode heeft betrekking op het werktempo in Nederlandse fabrieken en kantoren (figuur 3). In 1977 vond 38 procent van de werkenden dat ze in een hoog tempo moesten werken; in 1986 was dit percentage opgelopen tot 47 procent! De veronderstelling, dat stress-effecten en mentale belasting het gevolg zullen zijn, ligt voor het oprapen. Ook maakt deze toename van werktempo begrijpelijk dat er tegenwoordig zoveel symposia, congressen en cursussen aan stress, stresshantering en stressbestendigheid worden besteed. Tegen beleidsmakers zou dan ook gezegd kunnen worden: of u nou adviseert in te grijpen in de lonen of de sociale zekerheidsvoorwaarden, de arbeidsparticipatie in Nederland zal altijd achterblijven bij een dergelijke tempodruk en tijdsdruk die alleen door de sterkste en gezondste werknemers te dragen valt. Opschroeven van tempo en tijdsdruk zal namelijk uitstoot blijven bevorderen.

Gezondheid

Waar heeft dit alles toe geleid als men kijkt naar de gezondheid van de werkende bevolking?

Indien ontwikkelingen in de gezondheid van de werkende bevolking in ogenschouw worden genomen, moet vooral niet vergeten worden dat het dan de meest gezonde groepering betreft, die in Nederland te vinden is. Van de werkenden zegt 12 procent zich niet gezond te voelen, van de huisvrouwen en -mannen 30 procent, van de werklozen 22 procent en ten slotte van de arbeidsongeschikten 77 procent. (Voor de politici die groepen hebben dat arbeidsongeschikten niet ziek zijn, lijken dit behartenswaardige gegevens.) Duidelijk is dat werkenden een relatief zeer gezonde bevolkingsgroep vormen. Hoe heeft die gezondheid zich de

afgelopen 10 à 20 jaar ontwikkeld? In figuur 4 is te zien dat de beoordeling van de eigen gezondheid van 1977 tot 1986 nog verbeterd is. In 1977 vond namelijk 16 procent van de beroepsbevolking de eigen gezondheid niet goed, terwijl dat percentage in 1986 teruggelopen was tot 12 procent.

Deze meer subjectieve gezondheidsgegevens worden bevestigd door andere, meer objectieve trend-gegevens.

Allereerst het ziekteverzuim in ons land. In figuur 5 gaat het om gegevens van het NIPG-verzuim-registratie-systeem, waar al een jaar of veertig zo'n 200 bedrijven met circa 200 000 werknemers aan mee doen; het zijn voornamelijk de iets grotere industriële bedrijven, maar verzuimgegevens uit andere bronnen (zoals die van de Sociale Verzekeringsraad) bevestigen de hier gepresenteerde trend. Te zien is, dat het verzuim in ons land vanaf het begin van de jaren vijftig langzaam en gestaag is opgelopen van 4 procent tot 10 procent. In 1978/1979 kwam de ommekeer. Vanaf die jaren is het verzuim, gemiddeld althans, gedaald van 10 procent naar de huidige 7 procent, waarop het al weer een paar jaar stabiel is. Conclusie: ook het ziekteverzuim-percentage geeft aan dat de Nederlandse beroepsbevolking in de periode van medio 70 tot medio 80 per saldo gezonder moet zijn geworden.

De wao-cijfers in figuur 6 wijzen in dezelfde richting. Het gaat in deze cijfers, niet om het wao-bestand, waar zo veel over te doen is, maar om de jaarlijkse wao-instroom en wel per 1000 verzekerden. De term 'per 1000 verzekerden' is van belang, want in de publieke discussie wordt vaak over het hoofd gezien dat de bestandsomvang sterk afhankelijk is van de omvang en groei van de beroepsbevolking. En die nam de afgelopen 10 jaar al met zo'n klein miljoen toe! Alleen al daarom zal de omvang van het wao-bestand (onder overigens gelijkblijvende omstandigheden) blijven groeien. De instroom per 1000 verzekerden is dus het zuiverste cijfer. Duidelijk uit deze figuur is, dat de wao-instroom eind jaren 70 en begin jaren 80 veel groter was, dan nu. Tien jaar geleden traden jaarlijks 23 à 25 van elke 1000 verzekerden toe tot de wao. Inmiddels beperkt die toetreding zich tot 15 van elke 1000 verzekerden. Waarom horen we toch zo weinig van dit soort geluiden?

Gezonde elite-beroepsbevolking

Drie conclusies over het verleden: Ten eerste: in de jaren 70 en 80 zijn vooral een aantal typische incon-

veniënten in het werk (zoals lawaai, vuil en gevaarlijk werk) verbeterd; ook is het gemiddeld aantal werkuren, en daarmee de gemiddelde arbeidsbelasting, verminderd; Ten tweede: daarentegen is de mentale/psychische belasting in dezelfde periode vergroot (denk aan werktempo en andere stressoren); Ten derde: toch is de gezondheid van de werkenden in bedoelde jaren gemiddeld verbeterd.

Voor dit laatste zijn een aantal verklaringen mogelijk. Maar de meest plausibele uitleg is dat de beroepsbevolking, door de 'uitstoot' van de minder sterken en van de minder gezonden, richting arbeidsongeschiktheid en werkloosheid per saldo sterker en gezonder is geworden. De hoge wao- en ww-cijfers uit het eind van de jaren 70 en het begin van de jaren 80 getuigen van die grote uitstoot. We kunnen – naar ons idee – gerust stellen dat we op dit moment letterlijk met een 'geselecteerd gezelschap van werkenden' van doen hebben. De eerder genoemde 'elite-beroepsbevolking' is dus de laatste jaren niet alleen ouder en wijzer geworden, maar ook gezonder. En er worden ook hogere eisen aan gesteld, hetgeen zich – in vergelijking met het buitenland – uit in een zeer hoge arbeidsproductiviteit.

De auteurs

Dr. P.G.W. Smulders en Ir. A. Bloemhoff zijn werkzaam bij het NIPG/TNO, Leiden. Prof.dr. F.J.H. van Dijk, is werkzaam bij het Coronelaboratorium, Universiteit van Amsterdam. Prof.dr. F. Huijgen, is verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen

Literatuur

P.G.W. Smulders, A. Bloemhoff: Arbeid, gezondheid en welzijn in de toekomst. Bohn, Stafleu en Van Loghum, Houten/Antwerpen, 1991.